

Arkadiusz Frania

Profesor Tadeusz Bujnicki jako sienkiewiczolog

Prace Naukowe. Filologia Polska. Historia i Teoria Literatury 8, 29-40

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Arkadiusz FRANIA

Profesor Tadeusz Bujnicki jako sienkiewiczolog¹

Tadeusz Bujnicki należy do tych współczesnych badaczy literatury, którzy sukcesywnie i konsekwentnie wzbogacają dorobek sienkiewiczologii o studia, wskazujące na nieujawnione dotąd strony pisarstwa autora *Rodziny Połanieckich*. W zakres sienkiewiczianów krakowskiego uczonego wchodzi książki, ujęcia monograficzne jako wstępy do edycji nowel i opowiadań oraz *Krzyżaków* w serii Biblioteki Narodowej, dziesiątki rozpraw, recenzje, prace redaktorskie, sprawozdania. Są to pozycje *sensu stricto* naukowe, jak i publikacje o charakterze dydaktycznym, popularyzatorskim, a nawet słownikowym.

Ta mnogość osiągnięć badacza skłoniła Czesława Kłaka do wyrażenia opinii, iż „profesor Bujnicki jest obecnie najwybitniejszym znawcą twórczości autora *Trylogii*”². Natomiast Marcei Kosman w 1998 r. konstatawał, iż uczonej „należy do tych od lat wiernych tematyce sienkiewiczowskiej znawców literatury, którzy kontynuują dziś dzieło najwybitniejszego i najbardziej zasłużonego w tej dziedzinie humanisty, Juliana Krzyżanowskiego”³.

W wywiadzie udzielonym w 1979 r. dziennikarzowi „Trybuny Robotniczej” prof. T. Bujnicki, ówczesny kierownik Zakładu Literatury Poromantycznej w Uniwersytecie Śląskim, tłumacząc dwutorowość swoich prac badawczych, ogniskujących się równolegle, czy też na przemian, wokół poezji rewolucyjnej oraz twórczości Sienkiewicza i powieści historycznej, stwierdził:

Na dłuższą metę nawet najbardziej frapujące tematy nużą, wyjaławiają [...].
I wtedy właśnie, dla dobra samej pracy i własnego zdrowia psychicznego,
trzeba się odświeżyć, zagłębić w inny materiał. [...] Dlatego w sferze naukowej jestem zwolennikiem płodozmianu⁴.

¹ Referat wygłoszony na międzynarodowej konferencji naukowej w Kielcach (8 – 10 maja 2000 r.) zorganizowanej z okazji „Stulecia Sienkiewiczowskiego Oblęgorka”.

² C. Kłak, [fragment recenzji], [w:] T. Bujnicki, *Światopogląd i poetyka. Szkice o powieściach historycznych Henryka Sienkiewicza*, Rzeszów 1999 [czwarta stronica okładki].

³ M. Kosman, O „powieściach z lat dawnych” Henryka Sienkiewicza, „Przegląd Humanistyczny” 1998, nr 3, s. 157.

⁴ W pracowniach humanistów. Czasem dobry jest „płodozmian”. Rozmowa z prof. dr. hab. Tadeuszem Bujnickim — kierownikiem Zakładu Literatury Poromantycznej w Uniwersytecie Śląskim [rozmawiał Ryszard Wyszynski], „Trybuna Robotnicza” 1979, nr 72, s. 6.

Obecnie jednak w badaniach uczonego naczelnie miejsce zajmuje pisarstwo autora *Hani*, czego dowodem jest fakt, iż od 1996 r. badacz opublikował trzy pozycje książkowe o jego twórczości.

Debiutem książkowym T. Bujnickiego był „zwięzły, lecz bogaty w obserwacje”⁵ — jak ocenił Henryk Markiewicz w „Roczniku Literackim” za rok 1966 — *Portret literacki Henryka Sienkiewicza*⁶, który w Roku Jubileuszowym pisarza ukazał się w formie publikacji popularnej jako 27. tomik krakowskiej serii „Nauka dla Wszystkich”⁷. Ów syntetyczny obraz pisarstwa autora *Rodziny Potanieckich* dotyczył takich zagadnień, jak światopogląd, odbiór czytelniczy, syntetyczny charakter twórczości, kompozycja, bohater, styl. Poszczególne wątki badacz rozwinął w kolejnych szkicach i książkach.

W 1968 r. w serii „Monografie Historycznoliterackie” ukazała się praca doktorska T. Bujnickiego pt. *Pierwszy okres twórczości Henryka Sienkiewicza*, napisana pod kierunkiem Henryka Markiewicza⁸. Swym zakresem książka objęła utwory powstałe w latach 1869 – 1879⁹. Stanowiły one — w opinii badacza — zamknięty okres pisarstwa o wyraźnych rysach tematyczno-ideowych i artystycznych, jak i swego rodzaju wstęp do dojrzałej twórczości, przedpole *Trylogii*¹⁰:

Utwory pisarza, wyrastając z ówczesnej „gleby” literackiej i publicystycznej, ze sporów pozytywistycznych o rolę twórcy, skłaniając się ku realistycznej metodzie, już wówczas otwierają perspektywę na okresy następne. Tutaj powstają i modyfikują się podstawowe czynniki jego warsztatu. W tekstach owego wstępnego dziesięciolecia widać wyraźnie, jak z doświadczeń dziennikarza i podróżnika, z lektur literatury polskiej i światowej, z prób i eksperymentów artystycznych wyrastają „typowo Sienkiewiczowskie” chwytły formalne, powtarzające się motywy, technika prowadzenia akcji oraz sposoby kreowania postaci. Słowem, widać, jak kształtuje się p o e t y k a pisarza. Dzięki tym swoim cechom okres najwcześniejszy staje się koniecznym do zbadania terenem „przedpola” twórczości autora *Trylogii*¹¹.

Praca stała się rozprawą o sztuce pisarskiej Sienkiewicza, kształcie artystycznym jego utworów i ich poetyce (schemat fabularny, sposoby prowadzenia akcji, struktura narracji, konstrukcje stylistyczne, kreacje postaci), choć autor nie zapomniął o genezie, funkcji społecznej i ideowej utworów, a do niezbędnego minimum sprowadził dane biograficzne. Dziesięciolecie

⁵ H. Markiewicz, *Literatura polska 1864 – 1918*, „Rocznik Literacki” 1966, s. 335.

⁶ Pracę poprzedził, jako pośrednia zapowiedź, jej fragment zatytułowany *Dwa paradoksy twórczości Sienkiewicza* („Życie Literackie” 1965, nr 52), podejmujący temat postępowości i oryginalności w twórczości pisarza.

⁷ E. Łoch, *Historia literatury w „Nauce dla Wszystkich”*, „Ruch Literacki” 1969, nr 5, s. 303.

⁸ Zob. szkice T. Bujnickiego, „*Mała trylogia Henryka Sienkiewicza*”, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 36, 1961; „*Szkice węglem Henryka Sienkiewicza*”, „Pamiętnik Literacki” 1963, z. 1: *Sienkiewiczowskie „laboratorium” formy (Z problemów budowy „Jamiola”)*, „Ruch Literacki” 1967, z. 2; *Sienkiewicza „Na jedną kartę” (na tle pozytywistycznego dramatu mieszczańskiego)*, „Rocznik Komisji Historycznoliterackiej”, Wrocław – Warszawa – Kraków, V, 1967.

⁹ J. Krzyżanowski wniósł pewne zastrzeżenia co do wydzielenia takiego okresu w twórczości Sienkiewicza (*Nowa książka o Sienkiewiczu*, „Nowe Książki” 1969, nr 1).

¹⁰ A. Nofer-Ladyka („Pamiętnik Literacki” 1970, z. 3, s. 282) wskazała na amorficzność książki T. Bujnickiego.

¹¹ T. Bujnicki, *Pierwszy okres twórczości Henryka Sienkiewicza*, Kraków 1968, s. 7.

1869 – 1879 to czas kształtowania się warsztatu pisarza w płaszczyźnie narracyjnej i kompozycyjnej, w zakresie konstrukcji postaci, w warstwie stylistycznej i językowej. Zsyntetyzowanie tych elementów nastąpi w *Latarniku*, określonym — za Juliuszem Kleinerem¹² — jako „szczytowe osiągnięcie nowelistyki”¹³, a także w *Trylogii*. T. Bujnicki starał się określić odbiór dzieł przez współczesnych pisarzowi czytelników, stan świadomości ideowej twórcy w danym momencie. Uczony wprowadził bogaty kontekst interpretacyjny, wiążąc utwory Sienkiewicza z innymi dziełami literackimi.

Badacz w poszczególnych rozdziałach¹⁴ omówił w porządku chronologicznym: debiut powieściowy *Na marnie*, nowele i opowiadania, dramat *Na jedną kartę*. Wśród krótkich form prozatorskich analizował: *Humoreski z teki Worszyłły*, „małą trylogię” (*Stary sluga, Hania, Selim Mirza*), *Szkice węglem*, teksty amerykańskie (*Komedia z pomyłek, Przez stepy, Orso, Za chlebem*), nowele ludowe (*Janko Muzykant, Jamiol*), *Ż pamiętnika poznańskiego nauczyciela*. W efekcie praca stała się „rzeczą o nowelistyce”¹⁵ młodego Sienkiewicza. Przypomnijmy, iż już w 1958 r. na marginesie recenzji książki Jarosława Maciejewskiego „*Wielkopolskie*” opowiadania Henryka Sienkiewicza T. Bujnicki zauważył, iż „braki polskiej sienkiewiczologii są szczególnie duże w odniesieniu do nowelistyki”¹⁶. Tym bardziej wartość tego typu badań miałaby znaczenie dla odtworzenia ewolucji twórczości autora *Latarnika*, jak i ogólnych cech nowelistyki pozytywistycznej. Próba wypełnienia tej luki przez T. Bujnickiego na terenie sienkiewiczologii spotkała się z wysoką oceną Jana Detki, który stwierdził, iż analizowane utwory zostały „po raz pierwszy tak szczegółowo i gruntownie oświetlone”¹⁷. W opinii Edwarda Pieścikowskiego, omawiana książka została „opracowana solidnie, z ujmującą rzetelnością wobec przedmiotu badań i lojalnością wobec dociekań poprzedników”¹⁸, a nawet z pietyzmem. Jerzy Kwiatkowski podkreślał jej rzetelność i rozwagę, dodając, iż „jedną ze specjalności Bujnickiego jest uniejętność bardzo precyzyjnego usytuowania Sienkiewiczowskiego pisarstwa na tle umysłowych i literackich prądów epoki”¹⁹, co — zdaniem krytyka — świadczy o rozległej wiedzy i wrażliwości interpretacyjnej badacza. Według zaś J. Krzyżanowskiego, dopiero studia T. Bujnickiego o nowelach pisarza — obok prac J. Maciejewskiego, Kazimierza Wyki, Samuela Sandlera — „ukazują ich doniosłość artystyczną i wyświełają tkwiące w nich zagadki”²⁰. Lata późniejsze przyniosły szkice T. Bujnickiego o *Latarniku*²¹, *Sache-*

¹² J. Kleiner, *Artyzm Sienkiewicza*, [w:] idem, *Sztęchy*, Lwów – Warszawa – Kraków 1925, s. 160.

¹³ T. Bujnicki, op. cit., s. 451.

¹⁴ Pracę T. Bujnickiego traktowano jako zbiór monograficznych opracowań poszczególnych utworów, „cykl mikromonografii” (H. Markiewicz, *Literatura polska 1864 – 1918*, „Rocznik Literacki” 1968, s. 253), czy — według metaforycznej definicji Tomasza Weissa (*Próba monografii młodzieńczej twórczości Sienkiewicza*, „Ruch Literacki” 1969, z. 5, s. 288) — jako wzorowe i wzorcowe analizy systematyczne, „nanizane jak koralki różańca na nić chronologii”.

¹⁵ E. Szonert, *Nowe prace o Sienkiewiczu*, „Kierunki” 1969, nr 24, s. 8.

¹⁶ T. Bujnicki, [rec.: J. Maciejewski, „*Wielkopolskie*” opowiadania Henryka Sienkiewicza, Poznań 1957)], „Pamiętnik Literacki” 1958, z. 4, s. 564. W pracy J. Maciejewskiego badacz dostrzega ostrożność naukową w wydawaniu wniosków autorytarnych, punkt wyjścia dla dalszych rozważań.

¹⁷ J. Detko, *Stan badań nad pozytywizmem (1945 – 1974)*, „Pamiętnik Literacki” 1975, z. 2, s. 269.

¹⁸ E. Pieścikowski, *Sztuka pisarska młodego Sienkiewicza*, „Twórczość” 1970, nr 1, s. 125.

¹⁹ J. Kwiatkowski, *Młoda sowa*, „Życie Literackie” 1968, nr 48, s. 10.

²⁰ J. Krzyżanowski, *Pokłosie Sienkiewiczowskie. Sztuce literackie*, Warszawa 1973, s. 204.

²¹ T. Bujnicki, *Nota historycznoliteracka o „Latarniku” oraz szkice Struktura noweli*, [w:] „*Latarnik*” Henryka Sienkiewicza. Interpretacje (skrypt dla studentów filologii polskiej), pod. red. T. Bujnickiego, H. Bursztyńskiej, Katowice 1984. Skrypty Uniwersytetu Śląskiego nr 351.

mie²², *Niewoli tatarskiej*²³ i całościowe ujęcia nowelistyki²⁴, szczególnie zaś wstęp do BN-owskiego *Wyboru nowel i opowiadań* pisarza (1979, wyd. 2 1986, wyd. 3 1988, wyd. 4 1992), stanowiący swego rodzaju sumę badań T. Bujnickiego nad tą częścią twórczości Sienkiewicza. W recenzji tego wyboru Tadeusz Budrewicz napisał, iż autor wstępu jest „badaczem w tej materii doświadczonym i wytrawnym”, starającym się zobrazować kształtowanie „rytmów rozwojowych obu faz twórczości nowelistycznej autora *Szkiców węglem*: od narodzin po stopniowe wygasanie lub wyciszanie pewnych wątków poszukiwań ideowych i eksperymentów formalnych”. Recenzent podkreślił, iż badacz jest jednocześnie „ważnym interpretatorem pojedynczego dzieła — owego podstawowego przedmiotu literaturoznawstwa”²⁵.

Całość nowelistyki Sienkiewicza T. Bujnicki dzieli na dwa etapy: pierwszy, od debiutu do *Ogniem i mieczem*, tworzy zasadnicza grupa powstałych w tym okresie utworów, cechujących się wyraźną dominantą metody realistycznej — co prowadzi autora do koncepcji *Trylogii*. W drugim etapie — po 1883 r. — jego nowelistyka znalazła się w cieniu powieści, „zatraca się przede wszystkim samodzielny charakter nowel”²⁶. Dominują wówczas ujęcia alegoryczne i paraboliczne, nawet modernistyczne — choćby przez wprowadzenie problemu artysty; w tym okresie zdarzyły się też utwory wybitne, jak *Organista* z *Ponikły* czy *Dzwonnik*.

Warto zwrócić uwagę również na rozdziały monografii *Pierwszy okres twórczości Henryka Sienkiewicza*, poświęcone utworom, których literatura przedmiotu jest raczej uboga — a wówczas tym bardziej docenimy wysiłek badawczy Profesora.

T. Bujnicki wskazuje na autobiograficzny charakter Sienkiewiczowskiego debiutu powieściowego, konkludując, iż *Na marne* jest to „utwór ambitny, lecz literacko słaby, dzięki swej zawartości posiada wagę dokumentu z życia studentów Szkoły Głównej”²⁷. Sztukę zaś *Na jedną kartę* badacz umiejscowił w kontekście dramatu mieszczańskiego (Zalewski. Lubowski, Sarnecki), z którym łączy go konstrukcja intrygi, postaci, dobór motywów i obecność wątku erotycznego. Na wartość utworu Sienkiewicza — zdaniem badacza — składa się kreacja postaci, koncepcja ideowa i język dialogów. Rozdział pracy, poświęcony *Na jedną kartę*, to — jak dotąd — najpełniejsze ujęcie analityczne tego dramatu. Szkic ten

²² T. Bujnicki, „Sachem” Sienkiewicza. Szkic interpretacyjny (w stulecie publikacji), [w:] *Prace ofiarowane Henrykowi Markiewiczowi [W sześćdziesiątą rocznicę urodzin]*, red. T. Weiss, Kraków 1984.

²³ T. Bujnicki wspólnie z S. Balbusem opublikował dwa szkice o *Niewoli tatarskiej*: O „*Niewoli tatarskiej*” Henryka Sienkiewicza, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historycznoliterackie*”, z. 14, 1968; *Stylizacja na pamiętnik szlachecki wobec synkretyzmu struktury gatunkowej „Niewoli tatarskiej” H. Sienkiewicza*, [w:] *Poetyka i historia*, red. J. Trzynałowski, Wrocław 1968. Przeredagowane fragmenty obu rozpraw utworzyły rozdział pt. *Sienkiewiczowski „pamiętnik historyczny: „Niewola tatarska”* w książce T. Bujnickiego *Sienkiewicz i historia. Szkice*, Warszawa 1981.

²⁴ T. Bujnicki, *Nowelistyka Sienkiewicza* („*Kwartalnik Rzeszowski*” 1967, nr 3 — praca przedstawiona na sesji naukowej zorganizowanej przez TLiAM w Rzeszowie 16 XII 1966), idem, *Sienkiewicz — twórca polskiej noweli* („*Życie Literackie*” 1969, nr 11), idem, *Artystyczne problemy nowel Sienkiewicza* („*Przemiany*” [Kielce] 1977, nr 8), idem, *Z problematyki artystycznej nowel Sienkiewicza* ([w:] *Stefan Żeromski. Henryk Sienkiewicz. Materiały z sesji naukowych zorganizowanych w Kielcach w 110 rocznicę urodzin Stefana Żeromskiego i 60 rocznicę śmierci Henryka Sienkiewicza*, pod red. Z. Ratajka, Kielce 1978).

²⁵ T. Budrewicz, [rec.: H. Sienkiewicz, *Wybór nowel i opowiadań*, oprac. T. Bujnicki, Wrocław 1979], „*Ruch Literacki*” 1979, z. 6, s. 478, 480. Zob.: E. Szonert, *Spotkania z Sienkiewiczem. Studia, szkice, sylwetki*, Warszawa 1987, s. 79.

²⁶ T. Bujnicki, *Wstęp*, [w:] H. Sienkiewicz, *Wybór nowel i opowiadań*, oprac. T. Bujnicki, wyd. 2., Wrocław 1986, s. LXXXVIII.

²⁷ Idem, *Pierwszy okres twórczości Henryka Sienkiewicza*, s. 16.

Janina Kulczycka-Saloni uznała za efekt cierpliwych badań sienkiewiczologów²⁸. Ostatnio zaś T. Budrewicz przypomniał o istnieniu „wyczerpującego studium [...], wnikliwie analizującego strukturę i konwencje artystyczne dramatu”²⁹.

Za najbardziej „klasyczne” nowele T. Bujnicki uznał *Jamiola*, *Latarnika* i *Sachema*. utwory krótkie o niezwyklej kondensacji. Pierwszy — najmocniej związany z naturalizmem — ukazuje świat, w którym „obowiązują żelazne, empirycznie określone założenia: nie ma w nim miejsca na interwencję opatrności, a zdarzenia są zdeterminowane prawami przyrody i prawami wiejskiego środowiska”³⁰. W strukturze *Latarnika* badacz dostrzegł złożoną koncepcję narratora („gawędowo-pamiętnikarską” i publicystyczno-reporterską) oraz „znakomite zgranie metody konstrukcyjnej z światopoglądowym uogólnieniem”³¹. Z kolei szczegółowa analiza *Sachema*, utworu „zimnego emocjonalnie”, „skonstruowanego według ścisłego, logicznego paradygmatu” objęła konstrukcję fabularną i technikę punktu kulminacyjnego, ujawniając w tekście ślady naturalizmu, romantyzmu i „waleńrodyzmu”³².

Najwięcej miejsca wśród sienkiewiczianów T. Bujnickiego zajęła powieść historyczna, przede wszystkim *Trylogia*. Jego kolejne książki: „*Trylogia*” *Sienkiewicza na tle tradycji polskiej powieści historycznej* (1973), *Sienkiewicz i historia. Studia* (1981), *Sienkiewicza „Powieści z lat dawnych”* (1996), *Światopogląd i poetyka. Szkice o powieściach historycznych Henryka Sienkiewicza* (1999) to zebrane z czasopism i prac zbiorowych szkice, tworzące w sumie spójny, wyrazisty obraz tej części twórczości autora *Potopu*. Dlatego trudno traktować je w izolacji, tym bardziej że dostrzegalne jest przenikanie się tematyczne poszczególnych rozpraw. T. Budrewicz w recenzji książki *Sienkiewicz i historia. Studia* pisał, że „poszczególne części można czytać osobno, ze stałą wszakże gotowością na przyjęcie sensu scalającego”³³.

Pierwsza z wymienionych książek, rozprawa habilitacyjna T. Bujnickiego pt. „*Trylogia*” *Sienkiewicza na tle polskiej powieści historycznej* — zdaniem recenzentów — odznaczała się „chwalebą zwięzłością”³⁴ (110 stron) i kondensacją treści. Wincenty Danek widział w tej pozycji sumę dotychczasowych badań nad dziełem Sienkiewicza³⁵. Z kolei Jan Detko traktował ją — wspólnie z pracą Lecha Ludorowskiego *O postawie epickiej w „Trylogii” Sienkiewicza* (Warszawa 1970)³⁶ — jako nawiązanie, czy też uzupełnienie szkiców Zygmunta Szwejkowskiego o baśniowości *Trylogii*³⁷.

²⁸ J. Kulczycka-Saloni, *Historia literatury polskiej. Literatura polska 1864–1918*, „Rocznik Literacki” 1967, s. 322.

²⁹ T. Budrewicz, „*Na jedną kartę*”. *Początek czy koniec epoki?*, [w:] *Sienkiewicz i epoki. Powinowactwa*. red. E. Ichnatowicz, Warszawa 1999, s. 24.

³⁰ T. Bujnicki, *Sienkiewiczowskie „laboratorium formy”* (*Z problemów budowy „Jamiola”*), s. 71.

³¹ Idem, *Wstęp*, s. LXXIV – LXXV.

³² Idem, „*Sachem*” *Sienkiewicza*, s. 180. O tropach romantycznych w twórczości Sienkiewicza pisze T. Bujnicki w szkicu *Ślady Mickiewiczowskie w twórczości Sienkiewicza*, [w:] *O Adamie Mickiewiczu w Suwałkach. Studia i szkice*, pod red. Z. Fałtynowicza, Suwałki 1998.

³³ T. Budrewicz, [rec.: T. Bujnicki, *Sienkiewicz i historia. Studia*, Warszawa 1981], „Ruch Literacki” 1984, z. 3, s. 199.

³⁴ J. Kulczycka-Saloni, *Historia literatury polskiej. Literatura polska 1864–1918*, „Rocznik Literacki” 1973, s. 261.

³⁵ W. Danek, *Nowa książka o „Trylogii”*, „Ruch Literacki” 1974, z. 3, s. 194.

³⁶ T. Bujnicki wytyka pracy Lecha Ludorowskiego *O postawie epickiej w „Trylogii” Henryka Sienkiewicza* apodyktyczność, stronniczość sądów, „mentorski ton wielu ocen”, cechy przewodu obrończego, polemizując z autorem w zakresie: problemu „obiektywizmu i sprawiedliwości epickiej”, „psychologii” *Sienkiewiczowskiej*, funkcjach „stylizacji epickiej” (*„Pamiętnik Literacki”* 1972, z. 1).

³⁷ J. Detko, op. cit., s. 269.

T. Bujnicki starał się wówczas ukazać podstawowe składniki, wyznaczniki wzorca dziewiętnastowiecznej polskiej powieści historycznej³⁸, przypisując *Trylogii* rolę swoistej summy, ogniwa końcowego, w którym „streściły się wcześniejsze dzieje powieści historycznej”³⁹, przedstawione przez badacza w szkicu *Ewolucja polskiej powieści historycznej (do „Trylogii”)*⁴⁰. Nakreślenie tła pozwoliło na właściwe umiejscowienie dzieła Sienkiewicza w rozwoju gatunku, poprzez uznanie go za twórcę pozytywistycznej powieści historycznej, modyfikatora obowiązującego wówczas wzorca gatunku, łączącego koncepcję „powieści o historii” (Kaczkowski) z modelem przygodowo-sensacyjnym (Scott). Sienkiewicz zamierzał — pisał T. Bujnicki — „zachowując iluzję dawności i warstwę treści historycznie oznaczonych, nadać im znamiona bezpośredniości i naoczności, wprowadzając umownego odbiorcę w centrum zdarzeniowe tekstu”⁴¹.

Badacz przedstawił Sienkiewiczowską koncepcję gatunku, analizując odczyt pisarza *O powieści historycznej*, potraktowany jako wystąpienie o cechach „sądowej mowy obrończej”, a zarazem „najpełniejszy wyraz świadomości estetycznej gatunku, jakim dysponowała ówczesna krytyka”⁴². Polemika pisarza z naturalizmem, zawarta w *Listach z Paryża, O naturalizmie, O powieści historycznej, Listach o Zoli*, miała równocześnie wpływ na kształtowanie się formy jego własnej powieści historycznej, traktowanej jako „antidotum przeciw niebezpieczeństwom naturalizmu”⁴³, uznanego za estetyczne wyjaskrawienie, „sekcjarstwo”, „doktrynerstwo”.

Badacz przeszedł także drogi rozwojowe polskiej powieści historycznej, rozpoznał „najważniejsze zasady przełamania struktury gatunku”⁴⁴, przy czym *Krzyżaków* potraktował jako punkt odniesienia. W porównaniu zaś z *Krzyżakami 1410* Kraszewskiego, utwór Sienkiewicza przyniósł odmienne opracowanie tematyki grunwaldzkiej, choć obaj twórcy — jak czytamy w rozprawie o *Krzyżakach* — „reprezentują podobną szkołę powieściopisarstwa historycznego, opierającą się na zmodyfikowanym modelu powieści walterscottowskiej oraz współczesnej powieści realistycznej, nakazującej liczenie się z regułami prawdopodobieństwa”⁴⁵. W obrazie świata średniowiecznego

³⁸ Zob. T. Bujnicki, *Z teoretycznych problemów powieści historycznej*, „Ruch Literacki” 1972, z. 5; przedr. [w:] *Sienkiewicz i historia*.

³⁹ T. Bujnicki, *Z teoretycznych problemów powieści historycznej*, [w:] idem, „Trylogia” Sienkiewicza na tle tradycji polskiej powieści historycznej, Wrocław 1973, s. 5.

⁴⁰ Idem, *Ewolucja polskiej powieści historycznej (do „Trylogii”)*, „Ruch Literacki” 1973, z. 1; przedr. [w:] *Sienkiewicz i historia*.

⁴¹ Idem, „Trylogia” w kontekście dziewiętnastowiecznej powieści historycznej, [w:] *Sienkiewicza „Powieści z lat dawnych”*. *Studia*, Kraków 1996, s. 41. Badacz starał się także odtworzyć obraz przedpola *Trylogii*, ukazując kontekst ideowy i literacki dzieła z lat 1880–1882 (*Przedproze „Trylogii”*, [w:] „Trylogia” Sienkiewicza na tle tradycji polskiej powieści historycznej).

⁴² Idem, „Logiczna wyobraźnia” i „analogiczny dar odtwarzania” (*Sienkiewiczowska obrona powieści historycznej*), [w:] *Problemy literatury polskiej okresu pozytywizmu*, seria 2, pod red. E. Jankowskiego i J. Kulczyckiej-Saloni, Wrocław 1983, s. 100.

⁴³ Idem, *Między naturalizmem a powieścią historyczną (Z problemów świadomości pisarskiej Sienkiewicza)*, [w:] *Problemy literatury polskiej okresu pozytywizmu*, seria 3, pod red. E. Jankowskiego i J. Kulczyckiej-Saloni, Wrocław 1984, s. 111.

⁴⁴ Idem, *Od „Krzyżaków” do „Srebrnych orłów”*, [w:] *Sienkiewicz i historia*, s. 218. Prwdr. [w:] *W kręgu przemian polskiej prozy XX w.*, Wrocław 1978; Zob. idem, *Od „Krzyżaków” do „Srebrnych orłów” (Ewolucja polskiej powieści historycznej o średniowieczu)*, „Ruch Literacki” 1977, z. 1.

⁴⁵ T. Bujnicki, *Świat historyczny „Krzyżaków”*, [w:] *Światopogląd i poetyka*, s. 137. Prwdr. „Pamiętnik Literacki” 1987, z. 4.

*Krzyżaków*⁴⁶ T. Bujnicki podkreślił pierwszoplanowy charakter motywów oraz składników narodowych i społecznych, gdyż na drugim planie zostały uwzględnione: motywy religijne i ascetyczne, i kultury materialnej, środowisko i etos rycerski, ujęty w planie historycznym i uniwersalnym, oraz batalistyka.

Wiele miejsca T. Bujnicki poświęcił *Niewoli tatarskiej*⁴⁷ — pierwszemu utworowi Sienkiewicza o tematyce historycznej — a tym samym swoistemu wprowadzeniu do *Trylogii*. Opowiadanie zawiera syntezę ujęć pamiętnikarskich (diariusz, kronika, wspomnienie) i synkretyzm gatunkowy (nowela, dramat, powieść poetycka i historyczna).

Badacz nakreślił też drogę kształtowania się narodowych wyobrażeń pisarza aż do ich egzemplifikacji w *Trylogii*, gdzie „zasadniczym składnikiem jego światopoglądu stawała się tradycja historyczna, stanowiąca podstawę narodowej świadomości”⁴⁸. Do określenia zaś świadomości historycznej dopomogła publicystyka, sprawozdania i recenzje prac historycznych, opracowania motywów historycznych w utworach poprzedzających *Trylogię*⁴⁹. Sienkiewicz, aprobując rzetelność faktograficzną „szkoły krakowskiej” (Stanisław Tarnowski, Józef Szujski, Stanisław Smolka), wytykał jej pewną jednostronność: upatrywanie przyczyn upadku Rzeczypospolitej wyłącznie w czynnikach wewnętrznych⁵⁰. Sienkiewicz szukał ujęć literackich przeszłości, przekształcał historię w utwór powieściowy, czego uczył się na *Szkicach historycznych* Ludwika Kubali. Jego książka — pisał uczony w 1996 r. — „dostarczała bowiem nie tylko frapującego materiału do wizji historycznej, była również modelem takiej narracji o przeszłości, która mogła nie tylko uczyć, ale i zaciekawiać”⁵¹.

W kręgu zainteresowań T. Bujnickiego znalazła się struktura gatunkowa *Trylogii*, którą rozpatrzył w kontekście następujących koncepcji genologicznych: zasada epopeiczności (L. Ludorowski), baśniowość (Z. Szweykowski), historyczna powieść przygody (Jan Trzynałowski, model scottowski); sam zaś skłaniał się — za S. Sandlerem — do uznania dzieła jako swoistej summy gatunków.

Na czoło zainteresowań naukowych Profesora wysuwają się badania sposobów istnienia materiałów źródłowych i włączenia ich w obręb powieści. Źródło historyczne było czynnikiem kształtującym wizję przeszłości, tworzyło koloryt historyczny, umożliwiało „rekonstrukcje przeszłości w obrębie świata przedstawionego”⁵², i stąd tak doniosła stała się rola pamiętników, diariuszów, listów, prywatnych notatek, tekstów literackich jako zbiorów informacji i wzorców o „potencjalnej artystyczności” (podstawa portretu, stylizacji). W. Danek w recenzji rozprawy „*Trylogia*” Sienkiewicza na tle tradycji polskiej powieści historycznej napisał, że jej autor „potrafił [...] ustalić artystyczną istotę *Trylogii*”.

⁴⁶ Inne prace T. Bujnickiego o *Krzyżakach*: „*Krzyżacy*” — *bliski i daleki świat historii*, „Ruch Literacki” 1985, z. 4; „*Krzyżacy*” — *bliskość świata historii*, [w:] *Powieść polska XIX wieku. Interpretacje i analizy*, pod. red. L. Ludorowskiego, Lublin 1992; *Przestrzeń w „Krzyżakach” Sienkiewicza*, [w:] *Teoretyczne aspekty powieści historycznej*, pod. red. T. Bujnickiego, Katowice 1986; *Lektury obowiązkowe. „Krzyżacy”*, „Życie Literackie” 1969, nr 15; opracowanie edycji powieści w BN (1990).

⁴⁷ Zob. przyp. 23.

⁴⁸ T. Bujnicki, *Literacki obraz narodu w „Trylogii”*, [w:] *Światopogląd i poetyka*, s. 16.

⁴⁹ Idem, *Przedproże „Trylogii”. Od historyków „szkoły krakowskiej” do Kubali*, [w:] *Światopogląd i poetyka*; *prwdr. „Przegląd Humanistyczny”* 1996, nr 6.

⁵⁰ Upřednio pisał o tym Adam Kersten (*Sienkiewicz — „Potop” — historia*, Warszawa 1966, s. 49 – 51).

⁵¹ T. Bujnicki, op. cit., s. 52.

⁵² T. Bujnicki, *Z teoretycznych problemów powieści historycznej*, [w:] „*Trylogia*” Sienkiewicza na tle tradycji polskiej powieści historycznej, s. 14.

a główna zdobycz jego pracy to ustalenie wpływów, funkcji źródeł dla kształtu artystycznego *Trylogii*⁵³. T. Bujnicki sam po latach we wstępie do tomu *Światopogląd i poetyka* napisze:

Skupiając się na relacjach zachodzących między źródłami a poetyką powieści, między konwencjami wyprowadzonymi z tradycji a Sienkiewiczowską ich realizacją, próbuję określić znaczenie tych wszystkich zabiegów dla światopoglądu ewokowanego przez dzieło⁵⁴.

Badacz już niegdyś uznał elementy sarmacko-barokowe za podstawę świata przedstawionego⁵⁵, za czynnik konstytutywny wizji siedemnastowiecznej epoki, określający porządek dzieła w warstwie podmiotowej i przedmiotowej.

Jest rzeczą zdumiewającą — twierdzi T. Bujnicki — jak nowoczesna była świadomość pisarska Sienkiewicza w pojmowaniu baroku, zwłaszcza w określaniu jego siedemnastowiecznej wersji sarmackiej⁵⁶.

Uczony bowiem skupił uwagę na kilku kręgach tematycznych: wojnie (schematach batalistycznych), miłości, wątkach religijnych, kulturze i obyczajach. Tak więc — jego zdaniem:

Obraz erotyki w *Trylogii* nie przekracza granic zakreślonych przez przyjęte normy moralne, zwyczajowe i konwencję literacką, według których wątki miłosne zamyka ołtarz łączący wiernych sobie partnerów⁵⁷.

Jak wykazał T. Bujnicki, wątki religijne wiążą się z płaszczyzną polityczną i społeczną utworu⁵⁸, a kreacja Zagłoby jako „bohatera sarmacko-barokowego, o mentalności stypizowanej, posługującego się stylem właściwym epoce, kształtującym rzeczywistość ludyczną, wpływa na wyraźną dwoistość koncepcji świata przedstawionego”⁵⁹. W innej pracy T. Bujnicki podjął się też określenia genetycznych funkcji staropolskich dzieł literackich, przede wszystkim zaś poematów historycznych⁶⁰. Przypomniałszy wpływy eposu homeryckiego i rzymskiego, podkreślił znaczenie dla dzieła Sienkiewicza utworów tzw. „ojczystego *heroicum*” (*Wojny domowej* Twardowskiego, *Wojny chocimskiej* Potockiego i *Gotfreda abo Jeruzalem wyzwolonej* Tassa w przekładzie Piotra Kochanowskiego), które to zależności obejmują obrazy wojny, a w szczególności strukturę scen batalistycznych, kreacje bohaterów oraz epicki tok narracji⁶¹.

⁵³ W. Danek, op. cit., s. 193 – 194.

⁵⁴ T. Bujnicki, *Wstęp*, [w:] *Światopogląd i poetyka*, s. 7.

⁵⁵ Idem, *Wprowadzenie w sarmacki świat „Trylogii”*, [w:] *„Trylogia”*. Sobieski. Victoria wiedeńska, red. L. Ludorowski, cz. 2, Lublin 1986.

⁵⁶ Idem, *Barokowo-sarmackie prolegomena*, [w:] *Sienkiewicza „Powieści z lat dawnych”*, s. 56.

⁵⁷ Idem, *Barok „Trylogii”. Wojna i miłość*, [w:] *Sienkiewicza „Powieści z lat dawnych”*, s. 139; prwdr. „Pamiętnik Literacki” 1992, z. 4.

⁵⁸ Idem, *„Barokowe” wątki religijne w „Trylogii”*, [w:] *Sienkiewicza „Powieści z lat dawnych”*; prwdr. [w:] *W kręgach baroku i barokowości*, Opole 1993.

⁵⁹ Idem, *Sarmacko-barokowy świat pana Zagłoby*, [w:] *Sienkiewicza „Powieści z lat dawnych”*, s. 188; prwdr. [w:] *„Lalka” i inne. Studia w stulecie polskiej powieści realistycznej*, Warszawa 1992.

⁶⁰ Idem, *Siedemnastowieczny epos narodowy a „Trylogia” (świat wojny)*, [w:] *Światopogląd i poetyka*; prwdr. [w:] *Duktem czasów. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Mariana Kaczmarka*, Opole 1996.

⁶¹ Idem, *„Wojna domowa” Samuela Twardowskiego a „Trylogia”*, [w:] *Sienkiewicz i historia*; prwdr. [w:] *„Trylogia” Henryka Sienkiewicza. Historia — Dzieło — Recepta*, pod red. L. Ludorowskiego, Warszawa 1978.

W strukturze artystycznej *Trylogii* badacz wykrył wpływy pamiętników polskich⁶², powstałych w XVII wieku; określił także funkcje epistolografii⁶³ w powieści historycznej jako źródła informacji i wzorców stylizacyjnych, a także czynnika charakterystyki bohaterów, czynnika zdarzeniowótórczego i elementu mimetyzmu formalnego.

Uczony opracował sztukę narracyjną twórcy *Trylogii*, sytuując ją pomiędzy mentorstwem Orzeszkowej a obiektywizmem Prusa⁶⁴. Narrator powieści Sienkiewicza staje się bowiem historykiem oraz autorytetem moralnym i światopoglądowym. Ujęcia narracyjne obejmują historyczny kronikarski dystans, konstrukcje mowy zależnej i pozornie zależnej oraz bezpośrednią relację stanów wewnętrznych, a „konstrukcje Sienkiewiczowskie grawitują pomiędzy stanami o «przeźroczystym typie narracji» a ujęciami quasi-interpretacyjnymi: historycznymi i psychologicznymi”⁶⁵. Typologia postaw narracyjnych objęła⁶⁶: 1) narratora — historyka posiadającego nieograniczoną wiedzę; 2) narratora — historyka o ograniczonych kompetencjach; 3) narratora — świadka epoki; 4) narratora — obecnego w źródłach i dokumentach; przy czym typy 1 i 3 były charakterystyczne dla powieści XIX-wiecznej, natomiast 2 i 4 — dla współczesności.

T. Bujnicki — w ślad za K. Wyką⁶⁷ — wiele miejsca poświęcił kreacji Sienkiewiczowskich postaci. Już w pracy „*Trylogia*” *Sienkiewicza na tle tradycji polskiej powieści historycznej* (rozdział: *Postać literacka*) pojawienie się typu „rycerskiego” wiązał badacz z nowelami amerykańskimi, wskazywał na idealizację bohaterów, wyróżniając trzy grupy postaci historycznych (wyłącznie funkcja historyczna, rola historyczna i kontakty z postaciami fikcyjnymi, pełne funkcjonowanie na prawach postaci fikcyjnych). Kreacja postaci polegała na wpisaniu jej „w krąg «powinowactw» artystycznych w taki sposób, aby czytelnik nie odczuwał ciężącego schematu, nawet wówczas, gdy dostrzegał odwołania”⁶⁸. Pisarzem kierowały dwie zasady: pozytywistyczna obserwacja jako uzasadnienie danego typu i lektura jako źródło wzorów⁶⁹. Badacz śledził przejście pisarza od biernych postaci „liliputów” do czynnych „olbrzymów”⁷⁰ z przeszłości historycznej. W bohaterach wczesnych opowia-

⁶² Idem, *Imitacja źródła staropolskiego w dziewiętnastowiecznej prozie narracyjnej*, [w:] *Sienkiewicz i historia*; prwdr. [w:] *Dzieło literackie jako źródło historyczne*, pod red. Z. Stefanowskiej i J. Sławińskiego. Warszawa 1978. Idem, *Struktura artystyczna „Trylogii” a pamiętniki polskie XVII wieku*, [w:] *Sienkiewicz i historia*; prwdr. „Pamiętnik Literacki” 1966, z. 3, przedr. [w:] *Henryk Sienkiewicz. Twórczość i recepcja światowa*, pod red. A. Piorunowej i K. Wyki, Kraków 1968 [zob. sprawozdanie T. Bujnickiego z sesji „Henryk Sienkiewicz. Twórczość i recepcja światowa”, „Ruch Literacki” 1967, z. 3], idem, *Sienkiewicza „Powieści z lat dawnych”*.

⁶³ Idem, *Listy w strukturze „Trylogii”*, [w:] *Światopogląd i poetyka*; prwdr. [w:] *Henryk Sienkiewicz i jego twórczość. Materiały z konferencji naukowej w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Częstochowie, 5–7 maja 1996 r.*, pod red. Z. Przybyły, Częstochowa 1996.

⁶⁴ Idem, *Sztuka narracyjna „Trylogii”*, [w:] *„Trylogia” Sienkiewicza na tle tradycji polskiej powieści historycznej*, s. 68; prwdr. „Ruch Literacki” 1966, z. 3; przedr. [w:] *Pozytywizm. Wybór tekstów z literatury naukowej*, wybór, oprac. i bibliografia F. Ziejka, Kraków 1975.

⁶⁵ Ibidem, s. 85.

⁶⁶ T. Bujnicki, *Źródła w narracji powieści historycznej*, [w:] *Sienkiewicz i historia*.

⁶⁷ K. Wyka, *O postaciach Sienkiewiczowskich*, [w:] *Sienkiewicz. Odczyty*, Warszawa 1960, s. 105.

⁶⁸ T. Bujnicki, *Prolegomena do Sienkiewiczowskiej kreacji postaci*, [w:] *Henryk Sienkiewicz. Tradycja — kreacja — styl*, pod red. H. Bursztyńskiej, Katowice 1982, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” nr 458, s. 11.

⁶⁹ Idem, *Postać w świecie historii. „Ogniem i mieczem” Sienkiewicza*, „Kino” 1999, nr 1.

⁷⁰ Idem, *Od „bohaterów liliputów” do „bohaterów olbrzymów” (Z zagadnień struktury postaci Sienkiewiczowskich)*, „Polonistyka” 1986, nr 6. Zob.: M. Kotowski, *Interpretacje „Trylogii” Sienkiewicza na łamach „Polonistyki”*, [w:] *Henryk Sienkiewicz i jego twórczość*, s. 238.

dań i nowel (Wilk Garbowiecki, Iwaszkiewicz, Selim, Hania, Henryk) dostrzegł T. Bujnicki tzw. „heroiczność” anachroniczną oraz pasywność postaci chłopskich i dziecięcych. W utworach powstałych po 1880 r. kształtuje się typ rycersko-żołnierski w wersji historycznej (Zdanoborski) i współczesnej (Skawiński). Postaci cechuje już „potencjalna” możliwość życia czynnego.

Z pism publicystycznych pisarza badacz odczytał koncepcję postaci opartą o postulat plastyczności i dramatyczności:

Plastyczność i dynamika wizji przeszłości polega w *Trylogii* przede wszystkim na „fizycznej” wyrazistości postaci, na jej powieściowym ruchu i dramatyzmie zdarzeń, w których uczestniczy. Także — na obrazie jej języka, umiejętnie stylizowanego i dostosowanego do struktury mentalności⁷¹.

Uczony rozważa egzystencję powieściową postaci księcia Bogusława Radziwiłła⁷², będącej „strawestowaniem i kontaminacją [...] składników źródłowych, wpisanych równocześnie w konwencję literacką «czarnego charakteru» powieści awanturkowej czy powieści «serca i szpady»”⁷³. Natomiast postać króla Jana Kazimierza, choć występuje w całej *Trylogii*, tylko w *Potopie* staje się „kreacją w pełni zindywidualizowaną i widoczną”⁷⁴ pod względem fizycznym i psychologicznym. „Koncentrują się wokół niej — jak pisze T. Bujnicki — najwyższe wartości, stosunek do niej jest probierzem patriotyzmu”⁷⁵.

O recepcji Sienkiewicza traktują dwa szkice Profesora: *Trzy odczytania „Trylogii”* (Tarnowski — Świętochowski — Chmielowski) i *Triumf popularności. Sienkiewicz — laureat Nobla*. Wobec odbioru apologetycznego (Tarnowski), czy skrajnie krytycznego (Świętochowski), uwagi Chmielowskiego odznaczały się wyjątkową rzetelnością⁷⁶. Odtwarzając zaś atmosferę przyznania pisarzowi literackiej Nagrody Nobla, badacz wskazał na działanie czynnika politycznego. Natomiast w wypowiedziach Gombrowicza i Miłosza⁷⁷, wpisujących się w kontekst tekstów ujemnie wartościujących legendę autora *Latarnika*, T. Bujnicki dostrzegł próbę lokalizacji pisarstwa Sienkiewicza w obszarze „literatury masowej”, czemu — zdaniem wspomnianych pisarzy — miała służyć chęć podobań się za wszelką cenę⁷⁸.

Oddzielną grupę tworzą prace poświęcone *Quo vadis*, które badacz ciekawie zinterpretował w kategoriach bestselleru, arcydzieła, kiczu⁷⁹. Ta „powieść w obra-

⁷¹ T. Bujnicki, *Od „bohaterów liliputów” do „bohaterów olbrzymów”*, s. 665 – 666.

⁷² Idem, *Sienkiewiczowski portret księcia Bogusława Radziwiłła (z zagadnień techniki kreowania postaci w „Potopie”)*, „Ruch Literacki” 1980, z. 1, przedr. [w:] *Światopogląd i poetyka*.

⁷³ Ibidem, s. 90.

⁷⁴ T. Bujnicki, *Sienkiewiczowski Jan Kazimierz (z zagadnień struktury postaci)*, [w:] *Sienkiewicz po latach. 1846 – 1916 – 1986*, pod. red. E. Polanowskiego, Częstochowa 1990, przedr. [w:] *Światopogląd i poetyka*, s. 104.

⁷⁵ Ibidem, s. 112.

⁷⁶ T. Bujnicki, *Trzy odczytania „Trylogii”* (Tarnowski — Świętochowski — Chmielowski), [w:] *Sienkiewicz „Powieści z lat dawnych”*; prwdr. pt. *Jeszcze raz o „Trylogii” Sienkiewicza: trzy odczytania* (Tarnowski — Świętochowski — Chmielowski), [w:] *Kryzys czy przełom. Studia z teorii i historii literatury*, Kraków 1994.

⁷⁷ Idem, *Sienkiewicz wczoraj i dziś*, [w:] *Spotkania Sienkiewiczowskie. Opole, 24 – 25 X 1996. W sto pięćdziesiątą rocznicę urodzin i siedemdziesiątą rocznicę śmierci pisarza oraz w stulecie powstania „Quo vadis?”*, praca zbiorowa pod red. Z. Piaseckiego, Opole 1997, s. 10 – 16.

⁷⁸ Idem, *Triumf popularności. Sienkiewicz — laureat Nobla*, [w:] *Sienkiewicza „Powieści z lat dawnych”*; prwdr. „Ruch Literacki” 1992, z. 3.

⁷⁹ Idem, *Bestseller — arcydzieło — kicz? — „Quo vadis” Henryka Sienkiewicza*, [w:] *Arcydzieła literatury polskiej. Interpretacje*, pod red. S. Grzeszczuka i A. Niewolak-Krzywdy, t. 3, Rzeszów 1990.

zach⁸⁰ — zdaniem uczonego — cechuje się: zasadą koncentracji, „podmiotowością” opisu, ujęciami statycznymi, trzema rodzajami aluzji (malarskiej, rzeźbiarskiej i architektonicznej), uwypukleniem elementów zmysłowych (synteza kształtu i barwy). Innym razem T. Bujnicki porównał postaci Płoszowskiego i Petroniusza, umiejscawiając je w świecie dzieł sztuki i książek⁸¹. Obu dekadentów cechuje postawa estetyczna (lektura i kontemplacja dzieł sztuki), mająca wpływ na ocenę, widzenie i porządkowanie świata. T. Bujnicki konkluduje, iż we współczesnej powieści pisarz stworzył „prototyp postaci schyłkowca o ponadczasowym charakterze”⁸². Uczony zestawiał też *Quo vadis* z powieścią *Rzym za Nerona*; oba utwory postanowił „ująć w układ partnerski i rozpatrywać je w synchronicznym porządku”⁸³. Zdaniem badacza, Sienkiewicz apeluje do emocji czytelnika, natomiast Kraszewski — do optyki poznawczo-oceniającej.

Jako nauczyciel akademicki T. Bujnicki część wyników swoich badań sienkiewiczowskich dostosował do potrzeb dydaktycznych, stąd wiele pozycji w jego dorobku ukazało się w Wydawnictwach Szkolnych i Pedagogicznych. Przypomnijmy, że uczony opracował podręcznik do nauki literatury pozytywizmu w klasie II szkoły średniej⁸⁴. Konstruując tę książkę, pragnął pokazać — jak sam to określił w komentarzu — że „literaturę pozytywistyczną można czytać jako literaturę właśnie, a nie zbeletryzowany dokument epoki”⁸⁵, spełniający funkcje jedynie przedstawiające i ilustracyjne.

Rozprawę o *Trylogii* badacz zamieścił w książce *Literatura polska w szkole średniej*, opracował część historycznoliteracką 52. tomiku „Biblioteki Analiz Literackich”, zatytułowanego „*Potop*” Henryka Sienkiewicza. *Powieść i film* (1977, wyd. 2 1988), gdzie „stworzył — jak napisała J. Kulczycka-Saloni — doskonałą, dostępną młodzieży szkół średnich monografię powieści”⁸⁶. Ekranizacja zaś pierwszej części *Trylogii*, dokonana przez Jerzego Hoffmana w 1999 r., skłoniła uczonego do zamieszczenia na łamach miesięcznika „Kino” (1999, nr 1) syntetycznego szkicu *Postać w świecie historii. „Ogniem i mieczem” Sienkiewicza*. T. Bujnicki był redaktorem pracy *Literatura epoki pozytywizmu. Dla studentów III roku filologii polskiej studiów zaocznych* (Katowice 1979) oraz wspólnie z Haliną Bursztyńską współredaktorem skryptu „*Latarnik*” Henryka Sienkiewicza. *Interpretacje* (Katowice 1984). W 1998 r. ukazała się praca T. Bujnickiego i Andrzeja Rataja „*Trylogia*” Sienkiewicza. *Leksykon*, będąca — jak głosiła reklama na czwartej stronie okładki — „pierwszym pełnym przewodnikiem po *Trylogii*!”, przeznaczonym głównie dla

⁸⁰ Idem, „*Quo vadis?*” — *Sienkiewiczowska powieść w obrazach*, [w:] Henryk Sienkiewicz. *Twórczość i recepcja*, pod red. L. Ludorowskiego, Lublin 1991.

⁸¹ Idem, *Sienkiewiczowski bohater wśród dzieł sztuki i książek (Płoszowski i Petroniusz)*. [w:] Sienkiewicz i epoki. *Powinowactwa*.

⁸² *Ibidem*, s. 45.

⁸³ T. Bujnicki, „*Rzym za Nerona*” Kraszewskiego a „*Quo vadis*” Sienkiewicza (studium porównawcze). [w:] *Światopogląd i poetyka*, s. 121; prwdr. [w:] *Zdziwienia Kraszewskim*, pod red. M. Zielińskiej, Wrocław 1990. Zob. idem, *Wizja starożytności w „Quo vadis”*, „*Filomata*” 1994, nr 419 – 420.

⁸⁴ Idem, *Pozytywizm. Podręcznik literatury dla klasy drugiej szkoły średniej*. Warszawa 1989, wyd. 2 (1990), wyd. 3 (1991), wyd. 4 (1992), wyd. 5 (1993), wyd. 6 (1994), wyd. 7 (1995), wyd. 8 (1996), wyd. 9 (1997). Zob. recenzję Jerzego Starnawskiego (*Podręcznik literatury polskiej na II półrocze w klasie II licealnej*. „*Polonistyka*” 1992, nr 10), szczególnie uwagi dotyczące części Sienkiewiczowskiej podręcznika (s. 621 – 623).

⁸⁵ T. Bujnicki, *Literatura pozytywizmu w II klasie liceum (komentarz)*, „*Polonistyka*” 1987, nr 4, s. 260.

⁸⁶ J. Kulczycka-Saloni, *Historia literatury polskiej. Literatura polska 1864 – 1918*, „*Rocznik Literacki*” 1978, s. 293. W. Wierzewski (*Wersja literacka, wersja filmowa*, „*Film*” 1978, nr 18) dostrzegł nowe wnioski i uwagi nawet dla polonisty, gdy T. Bujnicki zestawiał metodę historyczną Sienkiewicza z wzorcem obowiązującym wówczas.

młodzieży. Całość — jak napisali we *Wstępie* autorzy — ma pomóc „w poruszaniu się po świecie przedstawionym dzieła”⁸⁷, by uniknąć pomylek w odwołaniach do *Trylogii*. Innym przykładem troski uczonego o popularyzację Sienkiewicza jest recenzja książki Tadeusza Żabskiego *Sienkiewicz* (1998), gdzie autor wydobywa związki pisarza z literaturą popularną⁸⁸.

Lech Ludorowski już w 1970 r. uznał prace T. Bujnickiego za „argument na rzecz inspirowanej wartości Sienkiewiczowskiej sztuki”⁸⁹. J. Kulczycka-Saloni w 1981 r. oceniła książkę *Sienkiewicz i historia* jako materiał dla przyszłej monografii Sienkiewicza pisarza-autora powieści historycznych:

Bujnicki dokonał czegoś naprawdę imponującego: można powiedzieć, że Sienkiewicz ma wyjątkowe szczęście, jako pierwszy z całej generacji zyskał takie monograficzne ujęcie i został ukazany na tak szerokim tle kultury polskiej⁹⁰.

T. Budrewicz wskazał wówczas, iż nowoczesna monografia powieści historycznej niemożliwa jest bez ustaleń zawartych w książce *Sienkiewicz i historia*, stanowiącej „wstęp do monografii powieści historycznej”⁹¹. Również Bogdan Mazan w osobie T. Bujnickiego (podobnie jak i L. Ludorowskiego) widział przyszłego autora pełnej naukowej monografii *Trylogii*, a jego książkę *Sienkiewicza „Powieści z lat dawnych”* traktuje jako podstawową lekturę sienkiewiczologów⁹².

Warto dodać, że prace T. Bujnickiego pisane są jasną, przystępną polszczyzną, czemu służą „renowacje stylistyczne”, jakim ulegają pierwodruki szkiców przed włączeniem do książek. Uczony ma bowiem na uwadze nie tylko aktualność literaturoznawczą swoich prac, ale i osobę adresata⁹³, dlatego też „proponuje — co podkreślił T. Budrewicz — odczytanie Sienkiewicza bez zaciętrzewień ideologicznych, za to z uwagą należną dziełom, do których warto podchodzić z całą maestrią warsztatu literaturoznawczego”⁹⁴.

⁸⁷ T. Bujnicki, A. Rataj, *Wstęp*, [w:] idem, „*Trylogia*” Sienkiewicza. *Leksykon*, Kraków 1998, s. 18. Praca zawiera kalendarium porównujące wydarzenia historyczne i fikcyjne, ułożony w porządku alfabetycznym słownik postaci (wraz z indeksem), miejscowości, grup etnicznych, miast, zamków, dworów zaścianków i wsi, obszarów i przestrzeni wodnych. Leksykon wzbogacono barwnymi reprodukcjami portretów postaci, obrazów, fotosów z filmowych adaptacji cyklu Sienkiewicza oraz cytatami z narratora.

⁸⁸ T. Bujnicki, *Czas na Sienkiewicza*, „Nowa Polszczyzna” 1999, nr 5.

⁸⁹ L. Ludorowski, *O postawie epickiej w „Trylogii” Henryka Sienkiewicza*, Warszawa 1970, s. 11.

⁹⁰ J. Kulczycka-Saloni, *Historia literatury polskiej. Literatura polska 1864 – 1918*, „Rocznik Literacki” 1981, s. 304.

⁹¹ T. Budrewicz, op. cit., s. 199.

⁹² B. Mazan, [rec.: T. Bujnicki, *Sienkiewicza „Powieści z lat dawnych”*, Kraków 1996], „Pamiętnik Literacki” 1999, z. 3, s. 194.

⁹³ T. Budrewicz, op. cit., s. 200.

⁹⁴ T. Budrewicz, [rec.: T. Bujnicki, *Sienkiewicza „Powieści z lat dawnych”*, Kraków 1996], „Ruch Literacki” 1996, z. 5, s. 745; zob. M. Kotowski, *Sienkiewicza „Powieści z lat dawnych”*, „Przegląd Humanistyczny” 1996, nr 6.